



# AB-27 ÜLKELERİNDEKİ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR YAKLAŞIM

 Selim Baran SAKAR<sup>a</sup>

 Güldenur ÇETİN<sup>b</sup>

## Özet

Ülkelerin rekabet gücü göstergelerinden kabul edilen ve ticari faaliyetlerle ilişkisi son derece mühim olan ekonomik büyüme kavramı literatürde farklı ülke grupları için ele alınmıştır. Ancak birbirlerine olan coğrafi yakınlıkları ve ikili ticaret ilişkileri ile öne çıkan AB grubu ülkeleri ile bu iki kavram üzerine yeterli çalışma bulunmamaktadır. Karakteristik yapısından dolayı araştırılmaya değer bir ülke grubu olan AB, İngiltere'nin de gruptan ayrılması ile literatürdeki çoğu incelemede aB-27 olarak tekrar ele alınmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma AB-27 ülkelerindeki ticaret açığı ya da fazlasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini geniş bir veri seti ile incelemiştir. Bulgular neticesinde ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerinde gecikmeli bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Ticaret açığı, Ticaret fazlası, Ticaret dengesi, Ekonomik büyüme



## AN ECONOMETRIC APPROACH ON TRADE AND ECONOMIC GROWTH IN EU-27 COUNTRIES

### Abstract

The concept of trade, which reveals the competitiveness of countries, and the concept of economic growth, which is encountered in the vitality of the global economy, has been discussed in various contexts with different country groups in the literature. The EU, which is a country group worth investigating due to its characteristic structure, is re-addressed as EU-27 in most studies in the literature, with the leaving of UK from the group. In this context, this study examines the effect of trade deficit or surplus in EU-27 countries on economic growth with a large data set with an econometric approach. As a result of the findings, it is stated that the trade balance has a lagged effect on economic growth.

**Keywords:** Trade deficit, Trade surplus, Balance of trade, Economic growth



## Giriş

Ekonomik büyüme kavramı ülkelerin küresel yapıda rekabet edebilirliklerinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Özellikle uluslararası ticari faaliyetlerden alacakları pay ve küresel piyasalardaki hakimiyet bağlamında son derece önemlidir. Bu sebeptir ki uluslararası ticari faaliyetler ve ekonomik

<sup>a</sup> Yük. Lis. Öğr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, baransakar@gmail.com

<sup>b</sup> Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, gadiguzel@ticaret.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 15.06.2021, Makale Kabul Tarihi: 30.07.2021

büyüme ilişkisi nedensellik çerçevesinde sıklıkla incelenmektedir. Uluslararası ticari faaliyetlerin ekonomi üzerindeki etkinliği de göz önüne alındığında ülkelerin ekonomik büyümesinde itici güç olabilme potansiyeli önem kazanmaktadır. Bu önem derecesi sebebiyle hem teorik hem de ampirik açıdan konuyu ele alan çok sayıda çalışma mevcuttur.

Uluslararası ticaret ülkelerin verimli kaynaklarının tahsisini teşvik ettiği için, ülkenin ölçek ekonomilerini de gerçekleştirmesine olanak tanır. Ayrıca uluslararası ticari faaliyetler, bilgi dağılımını kolaylaştırması, teknolojik ilerlemeyi, hem yerel hem de uluslararası pazarlarda rekabeti teşvik etmesi, ürün geliştirmeye fırsat tanması ile de ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda da ticaretin bir ülkenin rekabet gücünün önemli bir göstergesi olması ve ülke ekonomisinin değerlendirilmesinde mühim bir etken olması sebebiyle ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri çok sayıda çalışmada farklı bakış açıları ile incelenmektedir (Akbaş & Lebe, 2015; Topallı & Doğan, 2016). Literatürdeki çalışmalarda çoğunlukla ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisine değinilmektedir (Busse & Königer 2012; Bakari, 2017; Bakari vd., 2019). Kimi çalışmalarda ise ticaret açığının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir sonucu olduğu ifade edilmiş, kimi çalışmalarda ise (Abbas & Raza, 2013). Bakari ve Tiba (2019) ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olmadığını vurgulamaktadır.

Literatürdeki bu gibi farklı sonuçlar çeşitli veri kapsamaları ile ele alınsa da AB ülkeleri için ticaret açığı ya da fazlasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi detaylı olarak incelenmemiştir. Çalışmalar çoğunlukla bir ülke için ya da gelişmekte olan ülkelere odaklanmaktadır. Ayrıca AB ülke grubunun birbiri ile olan ticari ilişkisi ve bağlantısı düşünüldüğünde araştırmaya değer bir dinamiği bulunmaktadır. Çünkü kimi çalışmalar da bu husus coğrafi yakınlık ya da ikili ticaret akışı bağlamında ele alınmıştır (Amidi & Majidi, 2020). Bu çalışmanın evrenini oluşturan AB ülkelerinde İngiltere'nin de gruptan çıkmasından dolayı AB-28 yerine AB- 27 ele alınmıştır. Ayrıca etki bağlamında uzun süreli bir ilişkiye bakmak için veri seti 2000-2020 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın amacı literatürde sadece ihracat ya da sadece ithalat verilerine odaklanan çalışmaları bütünlük bir tabana yaymak için ticaretin açık veya fazla vermesine göre belirlenen dönemler itibarıyla ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini test etmektir.

Araştırmanın amacı çerçevesinde yöntem ve modelleri belirlemeye yardımcı olması açısından önceki bölümlerde kavramsal çerçeve ve güncel çalışmalardan oluşan bir literatür taraması verilecektir. Ayrıca kavramsal çerçeve kısmında ticaret dengesi ve ekonomik büyümenin teorik olarak ilişkiselliği de ifade edilecektir. Tüm bu bölümlerden sonra yöntem kısmında ifade edilen model test edilip bulgular oluşturulacak ve çalışma sonlandırılacaktır.

## A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın amacında belirlenen kavramların anlam ve kapsamaları, birbiri ile teorik bağlamda ilişkileri ifade edilecektir.

## 1. Ticaret Dengesi

Dış ticaret faaliyeti hizmetlerin ya da malların veya her ikisinin birlikte belirli bir bedel karşılığı ülke sınırları dışına satım ya da ülke sınırları dışından alımını ifade etmektedir. Dış ticaret olgusunu daha yakından anlayabilmek adına geleneksel ve yeni dış ticaret teorilerine değinmek gerekmektedir.

Geleneksel dış ticaret teorileri:

- Merkantilizm: Bu ekolde, ticaret dengesindeki bozulmaların parasal dolaşım açısından dalgalanmaya sebep olduğu ifade edilmektedir ve bunun direkt düzelmesinin mümkün olmadığı görüşü hakimdir (Mun & Hollander, 1895, s. 26).
- Fizyokrasi: Bu ekolde, insanların saadeti doğa yasalarına riayet ve tarımsal yapılanmaya dayandırılmaktadır (Haney, 1913, s. 133-134).
- Mutlak Üstünlükler Teorisi: Ülkelerin üstün oldukları malların üretiminde uzmanlaşmalarına dayanan bir sistemi ifade etmektedir.
- Mukayeseli Üstünlükler Teorisi: Ticari faaliyetlerin yapılma gerekçeleri ve yapılma yöntemleri üzerinde durmaktadır.
- Faktör Donatımı Teorisi ve Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi: Faktör donatımına göre her ülke farklı faktör donatımına sahiptir. Faktör fiyatları eşitliğine göre ise maliyet açısından üstün olunana alanda üretim yapılması ve maliyet açısından üstün olunmayanların ise ithal edilmesi temel esas kabul edilmektedir.
- Rybczynski Teorisi: Teoriye göre iki mallı ve iki faktörlü bir yapıda eğer üretim tam kapasite kabul edilirse, bir faktörde artış olunca o faktörün yoğun kullanıldığı mal için de üretimde genişleme gerçekleşir. Fakat faktör eğer başka bir malın üretiminde az kullanılıyorsa o zaman da tam tersi söz konusudur (Rybczynski, 1955).
- Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teorisi: Bir ülke sermaye-yoğun mal ihraç ederken, emek-yoğun malları ise ithal ediyorsa o zaman bu ülkede emek-yoğun mallara tarife koyulması ile sermaye-yoğun malların üretimi görece daraltılır ve emek-yoğun malların üretimi de görece genişletilir. Bu sayede ücrette, faizden daha fazla artış gerçekleşir (Stolper & Samuelson, 1941, s. 59-62).
- Leontief Paradoksu: Sermaye ve emek kombinasyonlarını gerçekleştirmek için input-output tablosunu geliştirmiştir. Buna göre Amerika'nın 1947'deki dış ticaret değerleri ele alınmıştır ve söz konusu dönemin en zengin sermaye kaynağı sahibi olarak görülen Amerika emek yoğun mallar ihraç edip, sermaye yoğun mallar ithal eder sonucuna ulaşılmıştır (Leontief, 1953, s. 332-340).

Yeni dış ticaret teorileri:

- Nitelikli İşgücü Teorisi: Ülkeler arası dış ticaret faaliyetlerini nitelikli iş gücü seviyeleri ile ilişkilendirmektedir.
- Teknoloji Açığı Teorisi: ülkeler arasında teknik bilgi farklılıklarının varlığına dayanmaktadır ve
- Ürün Dönemleri Teorisi: Ürün gelişiminde dönemler olduğunu ve bu dönemlerin her birinde mukayeseli üstünlüklerde değişimler olduğunu ifade etmektedir.
- Ölçek Ekonomileri Teorisi: İçsel Ölçek Ekonomileri ve Dışsal Ölçek Ekonomileri olarak ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri büyük firmaların küçük firmalar üzerinde maliyet üstünlüğüne sahip olması durumunu ve eksik rekabet yapısını içermektedir. Dışsal ölçek ekonomileri ise küçük firmaları ve rekabetçi piyasa kavramını kapsamaktadır.
- Monopolcü Rekabet Teorisi: Teoride eksik rekabet koşulları kabul edilmektedir ve iki yönlü ticaretin yanı sıra ölçek ekonomileri ile de açıklanmaktadır.
- Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Teori çeşitli varsayımlara dayanmaktadır. Bunlardan bazıları; benzer gelir seviyesindeki ülkelerin benzer tercihlerinin olması, ürünlerin homojen olmaması ve üretimde artan verimler kanunudur.

Yukarıda kısaca açıklanan geleneksel ve yeni dış ticaret teorilerinin hepsi özünde ülkelerin refah ve zenginlik seviyelerinin artması hedefini içermektedir. Bu hedefe ulaşmada dış ticaret bazen amaç bazen ise araç olarak gündeme gelmektedir. Ülkelerin refah seviyelerini artırmanın yanı sıra, gelişmişlik düzeylerini de göstermede son derece mühim bir paya sahip olan dış ticaret faaliyetleri büyük bir gelir kaynağıdır (Antell & Harris, 2005, s. 407). Bu noktadan hareketle dış ticaret dengesi ülkeler için son derece büyük bir önem arz etmektedir. Bir ülkenin veya coğrafi ya da ekonomik bölgenin (örneğin; AB, OECD) ihraç ettiği malların değeri ile ithal ettiği malların değeri arasındaki fark ticaret dengesine karşılık gelmektedir. Ödemeler dengesinin de bileşenlerinden biridir. Bu ilişkide ihracat tutarı ithalat tutarını aşarsa bu o ülkenin ya da bölgenin ticaret fazlası olduğu anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile ticaret dengesinin pozitif olduğu şeklinde de karşılık bulmaktadır (Eğilmez, 2009).

Bu ilişkide ithalat tutarı ihracat tutarından fazla ise, ülke veya bölge ticaret açığına sahip olduğu ifadesi kullanılır. Çünkü böyle bir durumda ticaret dengesi negatiftir. Bu ifadelerdeki pozitif ve negatif ibareleri sayısal anlamlar taşımakla birlikte bahsi geçen ülkenin ekonomisindeki performansın iyi ya da kötü olması ile ilişkilendirilmemektedir. Örneğin, bir ülkedeki ticaret açığı, tüketim ve/veya üretime yönelik mallara olan iç talepteki artışın bir sonucu da olabilmektedir (Eğilmez, 2009).

## 2. Ekonomik Büyüme

Ülkelerin içerisinde bulunduğu ekonomik koşulların farklı olması ile ülkeler arasında zenginlik ve fakirlik ayrımı da bulunmaktadır. Bu durumda ekonomik büyüme, ülkelerin ekonomileri arasındaki büyüme kriterlerine göre farklılıklar nedeniyle önem kazanmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyüme, bir ulusun bir dönem için ekonominin potansiyel çıktısını ifade eden mal ve hizmet üretimindeki artış olarak

belirlenebilir. Ekonomik büyümeyi ölçmek için Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) kullanılmaktadır (Eğilmez, 2009).

Ekonomik büyümenin bireyin yaşam kalitesini nasıl etkilediğine dair pek çok bilgi bulunmaktadır. Bu bağlamda, tüm ekonomistler ekonomik büyümenin insanların refahını ve refahını çarpıcı biçimde etkilediği konusunda birleşmiştir (Mankiw, 2016).

Ekonomik büyümenin kavramsal ve teorik altyapısı yıllar içerisinde gelişme göstermiştir. Solow (1956) ve Swan (1956) standart neoklasik ekonomik büyüme modeli geliştirilmiştir. Solow – Swan modelinin sermaye stokunun büyümesinin, işgücündeki büyümenin ve teknolojideki ilerlemenin nasıl etkileşime girdiğini ve GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla)'yi nasıl etkilediğini gösterdiği ifade edilmektedir. Solow ve Swan'dan bu yana farklı tipte modellerle geliştirilmiştir.

Ekonomik büyümenin çok sayıda kaynağı vardır ve doğrudan ya da dolaylı birçok durum ve unsurdan etkilenmektedir. İşgücü, sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişme bu unsur ve kaynaklardan en mühimleridir. Bu unsurlar içerisinde işgücü, sermaye ve teknolojik gelişme son iki yüzyıl boyunca üretim artışının en mühim kaynakları olarak ön plana çıkmaktadır (Üzümcü, 2002, s. 6).

Ekonomi teorisi, ticaretin ekonomik büyümeyi etkileyebileceğini vurgularken, verimli kaynak tahsisine, teknolojik ilerlemeyi ve ulusal/uluslararası rekabeti teşvikine, ülkenin ölçek ekonomilerini gerçekleştirmesine ve bilgi dağılımını kolaylaştırmasına vb. hususlara atıfta bulunmaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2013; Eğilmez, 2009).

## B. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taramasında ticaret ve ekonomik büyüme üzerine çalışmalar çeşitlidir. Ancak bu kısımda hem güncel hem de çalışmanın odak noktasına yönelik olarak ampirik çalışmalara yer verilecektir.

Sun ve Heshmati Çin özelinde 2002-2007 dönemi için yaptığı incelemede net ihracat oranı ve yüksek teknolojlili ürünlerin ihracat oranının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu bulmuştur. Sadece ihracat özelindeki bu çalışmada GSYİH logaritmik olarak kullanılmış ve araştırma metodolojisi olarak Stokastik Sınır Yaklaşımını ve Divisia Endeksini tercih etmiştir. Sadece ihracat değişkeni kullanmak yerine veri setine ithalat verilerini de ekleyen Busse ve Königer (2012) ise geniş bir veri seti ile analizini yapmıştır. 108 ülkenin ihracat ve ithalat hacmini ve toplam GSYİH içerisindeki payı ile yaptığı analizde ekonomik büyüme ile pozitif bir ilişki bulmuştur. Araştırma yöntemi olarak ise OLS'yi tercih etmiştir.

Geniş veri seti ile çalışan başka ampirik çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri Were (2015)'in 85 ülke için yaptığı ve 1991-2001 yıllarını konu alan bir regresyon analizidir. Hem ithalat hem de ihracat değişkenleri kullanılmış ve ihracatın gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucu öne çıkmıştır. Diğer bir geniş yaklaşım sergileyen çalışma da Butkus ve Seputiene (2018)'e aittir. Yazarlar 152 ülkenin 1996-2016 dönemine ilişkin ithalat ve ihracat oranları kullanılmış. İçerisinde OLS ve GMM'nin de bulunduğu çok çeşitli yöntemlerle test edilen analiz neticesinde, ticaretin borç eşliğine olan etkisi bulgulardan biridir.

OLS yöntemini tercih eden başka bir çalışma da Abbas ve Raza (2013)'e aittir. Sadece Pakistan'ın 1988-2011 dönemine ilişkin yapılan analizde ticari açık değişkeni ve GSYİH kullanılmıştır. Çalışma sonuçları ticaret açığının GSYİH üzerinde negatif ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tek ülke özelinde çeşitli çalışma ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin; Velnampy ve Achchuthan (2013) Sri Lanka için zaman serisi ile yaptığı analizde ihracat gelirleri ve ithalat harcamalarının GSYİH üzerindeki olumlu etkisini vurgulamıştır. Almanya'nın 1985-2015 dönemine ilişkin verilerle bir çalışma yürüten Bakari (2017) ise "Granger-Causality" kullanarak ithalat ve ihracatın ekonomik büyümenin kaynakları olduğunu sonucunu paylaşmıştır. Bakari'nin başka bir yazarla yaptığı çalışmada ise aynı metodoloji Panama'nın yine aynı dönemi (1985-2015) için takip edilmiştir. Ancak herhangi bir etki bulunamamıştır (Bakari & Mabrouki, 2017). Söz edilen çalışmaların yanı sıra literatürde çok sayıda ekonomik büyüme-dış ticaret ilişkisini açıklayan çalışma bulunmaktadır. Akkaş ve Öztürk (2018), çalışmalarında 2001-2014 verilerini kullanarak Toda-Yamamoto Yöntemi ve Hacker ve cc-J Bootstrap Testi ile GSYİH'den ihracat ve ithalata çift yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Ersin (2018) çalışmasında, MINT ülkeleri için 1960-2016 verileri ile Toda Yamamoto Nedensellik Testi'ni uygulayarak, Türkiye'de ihracattan büyümeye %10 anlamlılık düzeyinde nedensellik tespit etmiştir. Özel (2018), Türkiye için 2000-2017 dönemi verileri ile Eşbütünlüşme ve Granger Nedensellik Testi sonucunda İhracattan büyümeye, büyümeden ithalata nedensellik tespit etmiştir.

Literatürde tek bir ülke ya da geniş bir veri seti ile çalışan çalışmaların yanı sıra bazı grup ülkelerle yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu konu özellikle coğrafi yakınlık ya da ikili ticari ilişki literatüründe gruptaki bir ülkenin ticari anlamdaki başarısı yayılma etkisi ile diğer grup ülkelerini de etkileyeceği varsayımına dayanmaktadır. Bu çalışmalardan biri Güneydoğu Avrupa veya Güneydoğu Avrupa ülkeleri için yaptığı analizle tartıştığımız kavramları konu alan Fetahi-Vehapi vd. (2015)'e aittir. İhracat ve ithalat toplamının GSYİH'ye oranı ile kişi başına GSYİH'yı değişken olarak kullanan yazarlar bu ülke grubundaki 10 ülkeyi 1996-2012 için analiz etmiştir. Çalışma yöntemi olarak yarı parametrik bir yöntem olan GMM'yi tercih etmişlerdir. Analiz neticesinde ortaya çıkan çalışma bulguları ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ifade etmektedir.

Grup ülkelerle çalışan bir çalışma da Sandalcılar (2012)'ye aittir. BRIC ülkelerinin ekonomik büyüme ihracat oranları ile sürdürülen çalışmada, yazar birim kök ve nedensellik testleri bir panel veri seti kullanmıştır. BRIC ülkeleri için ihracattan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik bulan yazar, bu ülke grubu için ihracata dayalı ekonomi büyüme modelini kanıtlamıştır.

24 Asya ülkesinin 2002-2017 verileri ile çalışma yürüten Bakari ve Tiba (2019) regresyon analizi kullanmış ve sabit etkiler kullanmışlardır. Bu model neticesinde ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu ya da etkisi olmadığını ortaya koymuşlardır.

Erbay ve Aktuna (2019) ise grup ülkesi olan AB'nin dışında Türkiye'yi de veri setine dahil etmiştir. Panel veri analizi kullanılan çalışmada ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkinin yönü pozitif olarak belirlenmiştir. Uçan ve Koçak (2014) çalışmalarında T.C. Merkez Bankası verilerinden yararlanarak ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini 1990-2011 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmada söz konu verilerden yararlanılarak gerçekleştirilen amprik analizler sonucunda büyüme ve dış ticaret

arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Korkmaz ve Aydın (2015) çalışmalarında, VAR modeli oluşturularak, ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Şerefli (2016) çalışmasında, Granger Nedensellik Analizi ve Birim Kök testleri ile dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye açısından incelemiştir ve nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Aytaç ve Akduğan (2012) çalışmalarında, Türkiye açısından dış ticaret- ekonomik büyüme ilişkisini nedensellik açısından incelemiştir ve uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir. Söz konusu ilişki ihracattan büyümeye doğrudur.

Çoğunlukla tek bir ülke özelinde yoğunlaşan literatür, ticaret açığı ya da fazlası kavramlarını bir arada bir değişken olarak kullanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Aynı dönemde benzer şekilde bir çalışma yürüten literatürle de AB-28 yerine AB-27'yi kullanması ile ayrışmayı planlamaktadır.

### C. YÖNTEM VE AMPİRİK MODEL

Bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere ticaret dengesi ekonomik büyüme üzerinde etkisi oldukça kritiktir ancak ticaret dengesinde bozulmalar yaşandıkça ekonomik büyümenin önünde de bir engel oluşmaktadır. Bu da literatürdeki ampirik çalışmaların sonuçlarında bir belirsizliğe neden olmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma dış ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırırken aynı zamanda bunu dış ticaret açığı olduğu dönemlerle değerlendirecektir.

Çalışmanın amacı çerçevesinde, Eurostat veri tabanından 2000-2020 yıllarına ait veriler ile özellikle ülkeler arasında artan karşılıklı ilişkiler bağlamında önemli olan EU grubundaki ekonomik büyümenin ticaret dengesi değişikliklerine duyarlılığını değerlendirecektir. Genel anlamda literatür uzun vadeli ticaret açığını ekonomik büyümeyi yavaşlatan ana faktörlerden biri olarak görmektedir (Örneğin; Awan & Muhtar 2019; Gabberty & Vambery 2014). Bu çalışmada da dış ticaret açığının, açık dönemlerinde ekonomik büyüme üzerinde daha güçlü ve daha olumsuz bir etkisinin olması beklenmektedir. Bu varsayımını EU ülkeleri üzerinde test edecektir. Bu gibi toplu veriler, değişkenlerin heterojenliğini kontrol etmenin yanı sıra gecikmeli etkileri kontrol etmeyi sağlamaktadır (Hsiao, 2003). Panel veriler, değişkenler arasında daha fazla varyasyon ve genellikle daha az ortak doğrusallık içermektedir. Bu sebeple de genellikle daha bilgilendirici olduğu kabul edilmektedir (Elhorst, 2014). Bu çalışmada da panel veri kullanılmasının nedeni, modelin kesitsel ve kronolojik bir tahminini aynı anda vermesidir. Bu bağlamda bu araştırmada panel verileri kullanarak değişkenler arasındaki bağımlılığı tahmin etmek için en yaygın kullanılan yöntemlerden biri olan OLS<sup>1</sup> yöntemi kullanılacaktır. Ticaret dengesinin etkisini değerlendirmek için çok değişkenli regresyon yöntemi kullanılacak ve tüm tahminler hata regresyonu kullanılarak hesaplanacaktır. Dış ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi değerlendirilirken ayrıca gözlemlerin dış ticaret dengesi sonucuna göre gruplandırılması yapılacaktır. Bu gruplamaya göre de iki model oluşturulmuştur. Birincisi ticaret dengesinin fazla veya açık vermesine ilişkin tüm gözlemleri dikkate alarak ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz edecektir. İlgili model Denklem 1 üzerinde görselleştirilmiştir. İkincisi ise ticaret açığının olduğu, yani

<sup>1</sup> En küçük kareler yöntemi (Busse & Königer, 2012)

ithalat/ihracat oranının 1'den yüksek olduğu dönemleri gruplayacaktır. İkinci model ise Denklem 2 üzerinde görselleştirilmiştir:

$$\Delta RGSYIH_{(i,t+n)} = \alpha + \theta_t + \beta_1 \ln(RGSYIH_{(i,t)}) + \beta_2 \ln(TicDen_{(i,t)}) + \beta_3 \ln(E_{(i,t)}) + \beta_4 \ln(S_{(i,t)}) + \Delta u_{i,t} \quad (1)$$

$$\Delta RGSYIH_{(i,t+n)} = \alpha + \theta_t + \beta_1 \ln(RGSYIH_{(i,t)}) + \beta_2 \ln(TicDen_{(i,t)}) + \beta_3 \ln(E_{(i,t)}) + \beta_4 \ln(S_{(i,t)}) + \beta_5 \ln(TicAcik) + \Delta u_{i,t} \quad (2)$$

Açık dönemleri fazla dönemlerden ayırmaya çalışırken ise denge açığı dönemleri 1, denge fazlalığı olan dönemler 0 olarak kodlanacaktır. Çalışmanın amacı, ihracat veya ithalattan ziyade ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmek olduğundan, temel bağımsız değişken olarak dış ticaret dengesi seçilmiştir. Ticaret dengesi göstergesi, esneklik katsayılarını elde etmek için logaritmik olacaktır.

Çalışma, ticaret dengesi sonucunu temsil etmek için dış ticaret açığı dönemlerini inceleyerek dış ticaret açığına bakacaktır. "1<İthalat/İhracat" ile gruplandırmanın amacı, dış ticaret dengesinin etkisini değerlendirmede açık dönemlerinin ekonomik büyüme üzerine önemli olup olmadığını değerlendirmektir.

Uluslararası ve karşılıklı bağlantılı halde olmanın ekonomik büyüme üzerindeki yayılma etkileri gibi olası tüm uluslararası etki ve etkileşimlerin nihai bir sonucu olarak ekonomik büyümenin ticaret dengesinden nasıl etkilendiğini değerlendirmek bu çalışmanın bir başka hedefidir. Bağımlı değişken, yani ekonomik büyüme, reel GSYİH değişiminin bir göstergesi olarak ifade edilmektedir. Çoğu makroekonomik faktörde olgunun etkileri ancak bir süre sonra ortaya çıktığı için, çok değişkenli regresyon analizine gecikmeli değişkenleri dahil etmek daha uygun olmaktadır. Gecikme, tüm sosyo-ekonomik süreçlerin etkileşiminin kaçınılmaz bir özelliğidir ve burada da ortaya çıkan modeller, gecikmeli bağımsız değişkenleri içermektedir. Ekonomik büyümenin önceki yılların ticaret dengesinden etkilendiği varsayıldığından, kişi başına reel GSYİH kullanılarak üç ve on yıllık ortalama ekonomik büyüme oranları hesaplanacaktır.

Kişi başına düşen reel GSYİH, i ülkesinde milyon euro cinsinden, zincir bağlantılı hacimde kişi başına gayri safi yurtiçi hasılda logaritmik bağımsız bir kontrol değişkenidir. t yılındaki ortalama ekonomik büyümeye yakındır. Bu kontrol değişkeni, mevcut ekonomik büyümenin o yıl için ortalama ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini kontrol edecektir.

Ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik modeli, ekonomik büyümenin ana faktörlerini temsil eden iki referans göstergesini içermektedir. Bunlar insan sermayesi net sermayedir. Bilginin boyutu ve becerilerin gelişimi, çalışan başına çıktı payını artırdığından, beşerî sermaye<sup>2</sup> göstergesi de çalışmaya dahil edilmiştir. Bu gösterge için yüksek eğitimli ve/veya bilim ve teknolojide çalışan kişilerin toplam nüfusa oranı kullanılacaktır.

<sup>2</sup> Beşerî sermaye, nitelik ve birikmiş bilgi olarak tanımlanmaktadır. İşgücü verimliliğine doğrudan katkıda bulunan ve teknolojik ilerleme için bir ön koşuldur. Gelişimi ise ekonomik büyüme için kilit bir kaynak durumundadır (Goldin, 2016).



Sermaye ise ekonomik büyümenin temelidir ve modern ekonominin büyümesi, sermayenin miktarına göre değil, niteliğine göre belirlenmektedir. Bu bağlamda sermaye göstergesi bağlamında GSYİH yüzdesi olarak net sermaye kullanılacaktır.

Sonuç olarak ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin analizinde, bu makalede özetlenen ifadeleri test etmek için iki model geliştirilmiştir. Bu modellerden ilki ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin gecikmeli olup olmadığını ve sonraki yıllarda hissedilip hissedilmediğini ortaya koyacaktır. İkinci model ise ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken, ülkelerdeki ticaret açığı dönemlerinin anlamlı olup olmadığına bakacaktır. İlgili modellerde kullanılacak değişkenler aşağıdaki tabloda karşılıkları ve veri kaynağı ile detaylandırılmıştır.

**Tablo 1.** Veri Seti

Değişken	Kısaltma	Veri Kaynağı
Ticaret Açığı	TicAcik	Eurostat'tan elde edilen ithalat ve ihracat verileri ile hesaplanmıştır.
Ticaret Dengesi	TicDen	Eurostat'tan elde edilen ithalat ve ihracat verileri ile hesaplanmıştır.
Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	RGSYIH	Eurostat
Net Sermaye	S	Eurostat
Emek	E	Eurostat'tan elde edilen verilerle, yüksek eğitimli ve/veya bilim ve teknolojide çalışan kişilerin toplam nüfusa oranı ile hesaplanmıştır.

#### D. BULGULAR

Modellerle ifade edilen analize geçmeden önce Avrupa Birliği ülkelerinde ticaret fazlası ve açığı olan ülkeler tespit edilmiştir. İncelenen dönem boyunca (2000-2020), Belçika, Danimarka, Almanya, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Avusturya ve İsveç ticaret fazlası verirken; Yunanistan, Letonya ve Romanya dış ticaret açığı vermektedir. Ele alınan periyodu 10'ar yıllık ayırdığımızda ise 2000-2010 dönemindeki toplam AB ticaret fazlası dönem içinde katlanarak artarken, 2010'dan 2020'ye kadar olan dönemde dış ticaret açığı düşme eğilimine girmiştir.

Ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisi bu çalışma ile teyit edildiğinde ortaya şu sonuç çıkacaktır: Ticaret dengesindeki bozulma ekonomik büyümede yavaşlamaya sebep olmaktadır. Diğer senaryoda yani olumlu etki olması durumunda ise ticaret dengesindeki bozulma ekonomik büyümenin hızlanmasına sebep olmaktadır. Seçilen EU ülkelerinde 20 yıllık dönem için ortalama ticaret dengesinin değişimi ile ekonomik büyüme oranının karşılaştırılmasına göre 18 AB ülkesinde (Litvanya, Letonya, Malta, Estonya, İrlanda, Polonya, Romanya, Slovakya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Almanya, Hırvatistan, Avusturya, Hollanda, İspanya, Portekiz ve Yunanistan) ticaretin denge oranının düştüğünü ve ticaret dengesinin geliştiğini ifade edebiliriz. Bu nedenle bu ülkelerde hızlı bir ekonomik büyüme olduğunda kendisini fark ettirmektedir. Kalan 9 AB ülkesinde (Bulgaristan, Lüksemburg, Kıbrıs Rum Kesimi, İsveç, Danimarka, Belçika, İtalya, Fransa ve Finlandiya) ise ticaret dengesinin oranı artmaktadır. Başka bir ifade ile bu ülkelerde ticaret dengesi bozulmaktadır. Bu durumda da ekonomik büyüme sorunlarla karşı karşıya olduğundan daha yavaş fark edilmektedir.

AB-27 ülkelerindeki 10 yıllık ortalama ticaret dengesindeki değişim ile ekonomik büyüme oranını karşılaştırmalı bir şekilde görselleştirmektedir. Bir önceki şekil 20 yıllık bu ise 10 yıllık olmasına rağmen, durumda önemli bir değişim gözlemlenmemiştir. İlk grupta yer alan 18 AB ülkesinde ticaret dengesi oranı düşmektedir. Bu durumda ticaret dengesinin geliştiği ve ekonomik büyümenin de dikkat çekici olduğu sonucuna varılabilir. İkinci gruptaki AB ülkelerinde (Almanya, Belçika, Avusturya ve İsveç) ise ticaret dengesi oranında artış görünmektedir. Bu da ticaret dengesinin bozulduğunu ve ekonomik büyümede yavaşlama olduğunu ortaya koymaktadır. Üçüncü grubunda ise Yunanistan, Kıbrıs ve İtalya bulunmaktadır. Bu 3 AB ülkesindeki durum ise ticaret dengesi oranının düşmesidir. Bu ülkelerde ekonomik büyüme yavaşlamaktadır. Son grupta ise Lüksemburg ve Finlandiya bulunmaktadır. Bu ülkelerde ticaret dengesinde bozulmalar vardır (ticaret dengesi oranı arttığı için). Ayrıca ekonomik büyüme yavaşlamaktadır.

Bu karşılaştırmalardan sonra birinci modelde açıklanan çok değişkenli regresyon analizi uygulanmıştır. Bu model ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Analizin sonuçlarına göre oluşturulmuş Tablo 2 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2 üzerinde yer alan analiz sonuçlarına göre ticaret dengesi, emek, ekonomik büyüme ve net sermaye ortalama ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonuçları, ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ticaret dengesi oranı ise ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Başka bir ifade ile ticaret açığı %1 oranında büyür ya da ticaret fazlası %1 oranında azalır ise bu durum ekonomik büyümeyi ortalama %0,05 oranında azaltmaktadır.

Bununla birlikte ticaret dengesinin 3 yıllık ortalama ekonomik büyüme üzerindeki etkisi (%0,0572), 10 yıllık ortalama ekonomik büyüme üzerindeki etkisinden (%0,0494) daha güçlüdür. Bu durumda ticaret dengesinin etkisinin sonraki her modelle azaldığını söyleyebiliriz.

Çalışmanın ekonomik büyüme, emek ve sermaye gibi kontrol değişkenleri incelendiğinde de kurulan modellerin hepsinde ekonomik büyümenin ve emeğin istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmiştir. Bu anlamlılık düzeyi tüm modellerde %99'dur. Çok değişkenli bir regresyon analizi sonuçları bize şu yorumları yapmamızı da sağlamaktadır:

- Emek değişkeninde yaşanan %1'lik artış, ortalama ekonomik büyümeyi %0,03 oranında artırmaktadır.
- Ekonomik büyüme değişkeni %1'lik artış ise ortalama ekonomik büyümede %0,04 civarında azalmaya sebep olmaktadır.
- Sermaye ile kurulan ilk üç modelde ise istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Ancak D ve H arasında modellerde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre sermayedeki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0,02 oranında azaltmaktadır.

**Tablo 2.** Çok Değişkenli Regresyon Analizi (Model 1)

	A	B	C	D	E	F	G	H
sabit	0,206***	0,2355***	0,2531***	0,2612***	0,2666***	0,2712***	0,2617***	0,241***
ln_R_	-0,0365***	-0,0383***	-0,0391***	-0,0394***	-0,0395	-0,0393	-0,0386	-0,0373
GSYIH								
ln_	-0,0572***	-0,0583***	-0,0567***	-0,0551***	-0,0546***	-0,0536***	-0,0517***	-0,0494***
TicDen								
ln_	0,0235***	0,0257***	0,0269***	0,0274***	0,0269***	0,0264***	0,0258***	0,0244***
E								
ln_	0,0166	-0,0146	-0,019	-0,0216**	-0,0233***	-0,0011***	-0,0239***	-0,0201***
S								

\*, \*\*, \*\*\* sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

A: 3Y, B:4Y, C:5Y, D:6Y, E:7Y, F:8Y, G:9Y, H:10Y olup, ortalama olarak dönemler üzerinde ticaret açığının etkisini yansıtan alt modellerdir.

Bu makalenin ilk modelini genel çerçevede incelediğimizde ise, ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin gecikmeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu uzun vadede analiz edildiğinde etkisinin kötüleştiğini de ifade etmek mümkündür.

Çalışmanın ikinci modeli ise ticaret açığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmek üzerine kuruludur. Bu bağlamda yapılan çok değişkenli regresyon analizinin sonuçları Tablo 3’de yer almaktadır.

Bu model, ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, etkiyi karşılaştırırken farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye çalışmıştır. Ayrıca ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken, ülkelerdeki dış ticaret açığı dönemlerinin anlamlı olup olmadığı da test edilmiştir. Dış ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken dış ticaret açığı dönemlerinin önemli bir etkisinin olduğu gözlemine ulaşamamıştır. Ancak ticaret dengesi ortalama ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Tablo 3’de gösterilen çok değişkenli regresyon analizi sonuçlarına göre ticaret dengesi oranında yaşanan %1’lik bir artış, ekonomik büyümeyi yaklaşık %0,04 oranında azaltmaktadır. Bu sonucun yanı sıra, ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini her modelde azaltmaktadır. Kısacası ticaret dengesinin 10 yıllık ortalama ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, 3 yıllık ortalama ekonomik büyüme etkisinden daha zayıftır (%-0,0412<%-0,0453).

**Tablo 3.** Çok Değişkenli Regresyon Analizi (Model 2)

	A	B	C	D	E	F	G	H
sabit	0,2762***	0,297***	0,2943***	0,2955***	0,2993***	0,3072***	0,3048***	0,2958***
ln_R_GSYIH	-0,0441***	-0,0454***	-0,0457***	-0,0458***	-0,0459***	-0,0459***	-0,0458***	-0,0442***
ln_TicDen	-0,0453***	-0,0492***	-0,0495***	-0,0481***	-0,0468***	-0,0465***	-0,0439***	-0,0412***
ln_E	0,0009***	0,0036***	0,0046***	0,0046***	0,0039***	0,003***	0,0019***	0,0003***
ln_S	-0,0189	-0,0242	-0,0261**	-0,027***	-0,0277***	-0,029***	-0,0298***	-0,0286***
Tic_Acık	0,0152	0,0162	0,0158	0,0158	0,0153	0,0142	-0,0136	-0,006

\*, \*\*, \*\*\* sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

A: 3Y, B:4Y, C:5Y, D:6Y, E:7Y, F:8Y, G:9Y, H:10Y olup, ortalama olarak dönemler üzerinde ticaret açığının etkisini yansıtan alt modellerdir.

Her iki modelin sonuçlarını birlikte değerlendirdiğimizde, büyük bir ticaret açığı varlığında ticaret dengesinin bozulma yaşandığında, ekonomik büyüme üzerinde daha güçlü ve olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bunun dışında iki model de sabit etkiler kullanılarak ve ayrıca sağlam standart hatalarla tahmin edilmiştir.

Çok değişkenli regresyon analizi sonuçlarına göre şu hususlara değinmek mümkündür:

- Emek değişkenindeki %1'lik artış, ekonomik büyümede %0,01 oranında bir artış ile sonuçlanmaktadır.
- Ekonomik büyümedeki %1'lik artış ise ortalama ekonomik büyümede %0,04 oranında düşüşe yol açmaktadır.
- İlk iki modelde istatistiksel olarak önemsiz olan sermaye ise C-H arasındaki modellerde istatistiksel olarak anlamlıdır. Anlamlı sonuçlara istinaden sermayedeki %1'lik artışın, ekonomik büyümede %0,02'lik bir azalmaya yol açtığı yorumu yapılabilir.

Genel anlamda ikinci modelin sonuçları dış ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken dış ticaret açığı dönemlerinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

### Sonuç

Ticaret fazlası hususu ülkelerde daha az riskli ve dolayısıyla daha arzu edilen bir sonuç olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra sermaye birikimi, endüstriyel modernleşme, teknolojik ilerlemlerle ticaret ile kolaylaşmakta ve bu da ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bu durumda da ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki öneminin belirlenmesi ihtiyacı doğmaktadır.

Literatür taraması boyunca incelenen çalışmalarda ihracatın ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ayrı ayrı ele alınsa da ticaret dengesi üzerine durulamamıştır. Bu bağlamda bu çalışma ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmeyi hedeflemiştir. Kurulan iki model çok değişkenli regresyon analizi ile test edilmiştir. 27 tane AB ülkesi 2010-2020 verileri ile

değerlendirildiğinde, genel ticaret dengesinde olumlu değişiklikler görülmüştür. Dolayısıyla AB lkelerinin ticaret dengesinin iyileştii yorumu yapılabilir. Bu çalışmanın bulgularında yer alan ticaret dengesindeki bozulmanın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucu literatürle de uyumludur.

İlk modelde ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı negatif ticaret dengesi etkisini doğrulamaktadır. Kontrol değişkenleri analiz edildiğinde, emek değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, sermaye ve başlangıçtaki ekonomik büyüme, ortalama ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. İkinci model sonuçlarında sadece ticaret açığı dönemlerini değerlendirdiğimizde, ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir negatif ticaret dengesi etkisinin olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Her iki modelin sonuçlarına göre ise genel olarak ticaret dengesindeki bozulmanın ortalama ekonomik büyümeyi azalttığını söyleyebiliriz. Gelecekteki alışmalar ticaret açığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirirken, dış ticaret açığının belirleyicileri arasındaki etkileşimi de göz önüne alabilir. Ayrıca her iki modelin sonuçları, ihracat ve çıktı büyümesi arasındaki ilişkideki doğrusal olmayanların heterojenliğini etkileyen faktörlerin modellenmesi ihtiyacını ortaya çıkmaktadır. Ticaret alanında politika ortaya koyanlar, ülkelerin sadece ticaret açığı verdiğini değil aynı zamanda ticaret fazlasında da bozulan ticaret dengesi konusunda endişe duymalıdır. Çalışmada 10 yıllık ve 20 yıllık dönemlerin değerlendirilmesi ile ortalama ticaret dengesi büyümesi ve ekonomik büyüme oranlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Her AB ülkesinde durum farklı olduğundan gelecek çalışmalar ülke özelinde bu konuyu tekrar araştırabilir ve derinleştirebilirler.

#### **Etik Kurul İzni**

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

#### **Katkı Oranı Beyanı**

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

#### **ıkar atışması Beyanı**

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar atışması olmadığını beyan eder.

#### **Destek ve Teşekkür Beyanı**

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.



**Kaynakça**

- Abbas, M., & Raza, H. (2013). Effect of trade deficit on the economy of Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4, 176–215.
- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2013). *Why nations fail*. Profile Books.
- Akbaş, Y. E. & Lebe, F. (2015). Current account deficit, budget deficit and savings gap: Is the twin or triplet deficit hypothesis valid in G7 countries?. *Prague Economic Papers*, 25, 271–286.
- Akkaş, İ. & Öztürk, M. (2016). Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin analizi. *Journal of International Social Research*, 9(42), 1329-1337.
- Amidi, S., & Majidi, A. F. (2020). Geographic proximity, trade and economic growth: A spatial econometrics approach, *Annals Of GIS*, 26(1), 49-63.
- Antell, G., & Harris, W. (2005). *Economics institutions and analysis* (4. Baskı). Amsco School Yayınları.
- Awan, A. G., & Mukhtar, S. (2019). Causes of trade deficit and its impact on Pakistan's economic growth. *Global Journal of Management, Social Sciences and Humanities*, 5, 480–498.
- Aytaç, A., & Akduğan, U. (2012). Dış ticaret ve ekonomik büyüme üzerine bir nedensellik analizi: 2001-2011 Türkiye örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.
- Bakari, S. (2017). Trade and economic growth in Germany. LIEI, Faculty of Economic Sciences and Management of Tunis (FSEGT). *MPRA Paper 77404*. [https://mpra.ub.uni-muenchen.de/77404/1/MPRA\\_paper\\_77404.pdf](https://mpra.ub.uni-muenchen.de/77404/1/MPRA_paper_77404.pdf).
- Bakari, S., & Mabrouki, M. (2017). Impact of exports and imports on economic growth: New evidence from Panama. *Journal of Smart Economic Growth*, 2, 67–79.
- Bakari, S., & Tiba, S. (2019). The impact of trade openness, foreign direct investment and domestic investment on economic growth: New evidence from Asian developing countries. *MRPA Paper 94489*.
- Bakari, S., Fakraoui, N., & Tiba S. (2019). Domestic investment, export, import and economic growth in Brazil: An application of vector error correction model. *MPRA Paper 95528*.
- Busse, M., & Königer, J. (2012). Trade and economic growth: A re-examination of the empirical evidence. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2009939>.
- Butkus, M., & Seputiene, J. (2018). Growth Effect of Public Debt: The Role of Government Effectiveness and Trade Balance. *Economies*, 6(4), 62.
- Eğilmez, M. (2009). *Makroekonomi: Türkiye'den Örneklerle*. Remzi Kitabevi.
- Elhorst, J. P. (2014). *Spatial econometrics from cross-sectional data to spatial panels*. Springer. Vol. 479. Springer.
- Erbay, R., & Aktuna, A. (2019). Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisinde ihracatın önemi: Türkiye ve AB ülkeleri örneği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 90-95.
- Ersin, İ. (2018). İhracata dayalı büyüme hipotezinin test edilmesi: MINT ülkeleri örneği. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-38.

- Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, L., & Petkovski, M. (2015). Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: An evidence for South East European countries. *Procedia Economics and Finance*, 19, 17–26.
- Gabberty, J. W., & Vamberg, R. G. (2014). Trade deficits always matter. *International Business and Economics Research Journal*, 13, 371–76.
- Goldin, C. (2016). Human capital. İçinde C. Diebolt & M. Hauptert (Eds.). *Handbook of Cliometrics* (ss. 55-86). Springer.
- Haney, L. H. (1913). *History of economic thought: A critical account of the origin and development of the economic theories of the leading thinkers in the leading nations*. The Macmillan Co.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Korkmaz, S., & Aydın, A. (2015). Türkiye’de dış ticaret - ekonomik büyüme ilişkisi: Nedensellik analizi . *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Leontief, W. (1953). Domestic production and foreign trade; The American capital position re-examined. *Proceedings of the American philosophical Society*, 97(4), 332-349.
- Mankiw, N. G. (2016). *Macroeconomics*. Worth Publishers.
- Mun, T., & Hollander, J. H. (1895). *England’s treasure by forraign trade*. Macmillan and Co..
- Özel, H. A. (2018). Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2(1), 73-82.
- Rybczynski, T. M. (1955). Factor endowment and relative commodity prices. *Economica*, 22(88), 336-341.
- Sandalcılar, A. R. (2012). BRIC ülkelerinde ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki: Panel eş bütünleşme ve panel nedensellik. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 161- 179.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94.
- Stolper, W., & Samuelson, P. (1941). Protection and real wages. *The Review of Economic Studies*, 9(1), 58-73.
- Sun, P., & Heshmati, A. (2010). *International trade and its effects on economic growth in China*. IZA Discussion Paper 5151. IZA.
- Swan, T. W. (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*, 32(2), 334–361.
- Şerefli, M. (2016). Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 136-143.
- Topallı, N., & Doğan, İ. (2016). The structure and sustainability of current account deficit: Turkish evidence from regime switching. *Journal of International Trade and Economic Development*, 25, 570–589.
- Uçan, O., & Koçak, E. (2014). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 51-60.

- Üzümçü, A. (2002). *İçsel büyüme modelleri ve dış ticaret kazançları: Türkiye üzerine bir uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Velnampy, T., & Achchuthan, S. (2013). Export, import and economic growth: Evidence from Sri Lanka. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4, 147–155.
- Were, M. (2015). Differential effects of trade on economic growth and investment: A cross-country empirical investigation. *Journal of African Trade*, 2, 71–85.

